

Реферат на тему: "Образ України у творчості Тараса Шевченка (дипломна робота)"

Тарас Шевченко

Образ України

у творчості Тараса Шевченка

Дипломна робота

ВСТУП

Уже для багатьох поколінь українців – і не тільки українців—Тарас Григорович Шевченко означає так багато, що сама собою створюється ілюзія, ніби ми все про нього знаємо, все в ньому розуміємо, і він завжди з нами, в нас. Та це лише ілюзія. Шевченко як явище велике й вічне – невичерпний і нескінченний. Волею історії він ототожнений з Україною і разом з її буттям продовжується нею, вбираючи в себе нові дні і новий досвід народу, відзиваючись на нові болі й думи, стаючи до нових скрижалів долі. Він росте й розвивається в часі, в історії і нам ще йти і йти до його досягнення. Ми на вічнім шляху до Шевченка...

Тараса Шевченка розуміємо настільки, наскільки розуміємо себе – свій час і Україну в ньому. Але, щоб краще зрозуміти його як нашого сучасника, треба повністю досягнути його як сучасника людей, проблем, суспільства XIX століття. Він сам приходить у наш день. Але й ми повинні йти у його час. Лише так між нами й ним буде глибше взаєморозуміння.

Ми щиро захоплюємося високим образом Кобзаря, його громадянською принциповістю і моральною чистотою, почуттям соціальної і національної справедливості, відданістю правді і свободі. Та чи можемо сповна уявити собі, що за цим стояло, скільки це вимагало душевних сил і боротьби, скільки це коштувало мук і болю, скільки для нього треба було прозрінь думки і висоти духу? Щоб це уявити, треба добре знати не лише самого Шевченка, а й його епоху, атмосферу життя суспільства, його сучасників. А також конкретний контекст політичного, ідеологічного, культурного життя Російської імперії середини XIX століття, в якому поставало і утверджувалося нове, шевченківське самоусвідомлення України.

Коли поглянути на ставлення російської громадськості і журналістики 30-50-х років XIX століття до України та відроджуваної української літератури, то впадає у вічі строкатість і суперечливість картини оцінок, міркувань, прогнозів. Вона не вкладається в апіорну схему, до якої десятиліттями вдавалася спрощувальна, заспокоїлива думка: мовляв, прогресивні сили російської громадськості підтримували зусилля українців, а реакційні – їм перешкоджали. Насправді все було складніше, драматичніше і запутаніше.

Російська громадськість першої половини XIX століття перебувала значною мірою в

полоні упереджень і елементарного незнання історичних, культурно-традиційних, мовних та інших аспектів процесу відродження української літератури – як провіщення національного відродження взагалі. Багатьом здавалося, що це – пуста витівка окремих оригіналів або інтриганів, яка не спирається на якусь традицію чи ґрунт. Відоме висловлювання Віссаріона Белінського про те, що нібито лише возз'єднавшись із Росією, Україна відчинила двері освіті й цивілізації. Таке довільне міркування цілком суперечило історичним фактам, які свідчили про прямо протилежне – і про високий рівень освіченості й культури в Україні XVII-XVIII століть, і про визначальну роль українських просвітителів, культурних і церковних діячів в історичному житті Росії XVII-XVIII століть, в піднесенні її культури і мистецтва, в передачі їй культурних імпульсів Європи. (А проте це висловлювання було прямо-таки канонізоване в роки сталінщини-хрущовщини-брежнєвщини й покладене в основу державної мудрості щодо розуміння історії українсько-російських відносин). Українським культурним діячам доводилося знову й знову – кожному поколінню наново! – нагадувати ігнорантам очевидні, але забуті або вперто замовчувані факти й істини: про те, що український народ – прямий спадкоємець культури Київської Русі, що в нього були, крім багатющого народного мистецтва, і витончене професійне – драма, поезія, архітектура, музика, живопис доби барокко, філософія і релігійно-полемічна література, видатні мислителі, художники, композитори: повнокровна і самобутня культура, що мала всі підстави для дальшого розвитку. Під цим кутом зору і поява великого Шевченкового феномена була не несподіванкою, а, навпаки, закономірністю. Це добре підкреслив ще Микола Костомаров: "Поезія Шевченка – законна, люба донька давньої південноруської поезії, тієї далекої від нас поезії, про яку здогадливо можемо судити з творів Ігорового співця".¹

В добу, що безпосередньо передувала Шевченковій, література і громадська думка України значною мірою були обтяжені не тільки провінціалізмом, а й сервілізмом, віропідданством, зумовленими колоніальним становищем, національним гнітом. Секрет цього своєрідного явища трохи пізніше добре розкрив Пантелеймон Куліш: "Суспільство, підпавши під чужоплемінну владу, неминуче

деморалізується, доки беззавітно не визнає в ній охоронних засад благоустрою або не повстане проти них зі всією енергією відчуження"² І згодом віронопідданські елементи українського суспільства не раз сивали опорою і оплотом загальноросійської реакції, а неволя України – важкою гирею на ногах суспільно-політичного прогресу, що ніби підтверджувало пророкування чеського будителя Карела Гавлічка-Боровського: "Малорусь-Україна—це постійне прокляття, котре самі над собою проголосили її гнобителі. Так над ними мститься пригноблена воля України. Доки не буде направлена кривда, зроблена українцям, доти неможливий справді міжнародний спокій"

Слово "Україна"—одне із найчастіш вживаних у поезії Т.Шевченка. Почуття саможертвної любові до Відчизни висловлено з такою силою пристрасті, що до них важко відшукати аналогій.

Але водночас подвійно (соціально і національно) пригнічене становище України

могло стати і стало – у творчості Шевченка передовсім – джерелом величезної революційної енергії.

Саме тому, що в Україні, яка ще пам'ятала часи козацтва, яка ще співала про недавню волю і про "Катерину, вражу бабу", що уярмила "степ широкий, край веселий", - особливо гостро відчувалися страхиття кріпацтва і особливо сильний був протест проти нього, - саме тому (а не тільки через обставини особистої долі) Шевченко досягнув у викритті кріпосного ладу (всіх його аспектів) такої пристрасної й глибини, що важко когось поставити поряд з цим оглядом.

Саме тому, що самодержавство було не лише запереченням загальнолюдського демократичного ідеалу, а й національної традиції самоврядування, трунарем національної свободи України, - Шевченко відважився на такі слова про "помазаника Божого", на які ніхто ще не відважувався, і таврував монархів з таким гнівом і сарказмом, до яких підносилися хіба що Петефі і Гюго. Але Петефі і Гюго глушилися з монархів тоді, коли їхні народи вже повстали проти них, а Шевченко – тоді, коли переважна частина громадськості, навіть ліберальної, ще не могла говорити про своїх земних владик інакше, як з вірнопідданчим дрожем. Шевченкова поезія – безперестанний суд над усяким деспотизмом узагалі.

Саме тому, що Шевченко був відданим сином поневоленого народу і прагнув його визволення, він так широко перейнявся долею інших пригноблених народів царської Росії і ніякі забобони чи бар'єри не стримували його братніх почуттів. Задовго до того, як склалася концепція загальноросійської революційної демократії в національному питанні (що відбивала погляди не лише російських революціонерів, а й тою чи іншою мірою і прогресивних діячів усіх народів Росії), Шевченко в поемі "Кавказ" затаврував царську Росію як тюрму народів і солідаризувався з тими, хто не хотів скоритися; сказав про біль, сльози і гнів усіх жертв царизму. І боротьба його власного народу, і боротьба кавказьких горців органічно включалася в його загальну поетичну картину і політичну концепцію боротьби людства за свободу і гідне життя.

Ніколи і ні в чому не підносив Шевченко свій народ над іншими, взагалі не шукав у ньому рис, які були б властиві лише йому і більш нікому. Він був не націоналістом чи інтернаціоналістом, а просто Людиною в родовому значенні цього слова, - при тому, що був сином свого часу і свого народу, поділяв їхні вади в малому, але у великому, значному йшов на цілу епоху попереду. Знав свій обов'язок перед уселюдською сім'єю народів, але мав мужність і тій сім'ї народів нагадати про її вселюдський обов'язок перед своєю знеславленою нацією, без рівноправного утвердження якої світ буде неповний і несправедливий, отже, і не матиме виправдання перед совістю й розумом. Не про гординю чи самозвеличення йшлося, не про суперництво з кимось, а про правду і справедливість.

Велика любов прозрілива і вимоглива. Вона може породжувати і гнів, і сором. Шевченко – творець в українській літературі, в духовному житті України того могутнього і нещадного духу національної самокритики, того національного сорому, який завжди є потребою і передумовою великого національного руху, всякого

національного відродження. Такі мотиви знайомі багатьом літературам світу, а особливо літературам народів, які зазнавали національного гноблення, переживали катастрофу чи занепад і які піднімалися на велику справу національного відродження. Разючи аналогії до цих мотивів Шевченка знайдемо у творчості Беранже, Гюго, у Лессінга, Шіллера, Гейне, Займе, інших німецьких поетів-демократів першої половини XIX століття, у Герцена, Чернишевського, Салтикова-Щедріна, В.Курочкіна. Але найбільше – у поетів національно-визвольної боротьби: Міцкевича, Петєфі, Хосе Марті, Христи Ботєва...

Але разом з тим Шевченко дуже специфічний у характері і майже недосяжний в енергії викривання "власного" панства, псевдопатріотизму, рабства, лакейства, сервілізму, громадянського лінівства, втрати традицій героїчної боротьби предків за свободу. Перед ним стояло не лише питання про те, яким повинен бути його народ, але й про те, бути чи не бути йому взагалі. І тут у нього є моменти глибокого внутрішнього споріднення з поетами і діячами національних відроджень ряду інших народів Російської імперії, як – от Хачатур Абовян, Мікаел Налбандян, Майроніс, Коста Хетагуров, Ф.Богушевич, М.Богданович, Янка Купала, Якуб Колас, О.Туманян, А.Церетелі, І.Чавчавадзе, Г.Тукай; з просвітителями багатьох народів Російської імперії (татарин Каюм Насирі, башкир Акмулла, а пізніше Мажит Гафурі; казахи Абай Кунанбаєв, Ібраїм Алтинсарин, Чокан Валиханов; татджик Ахмад Доніш, а пізніше Садриддин Айні; узбеки Мукімі, Завкі, Фуркат; каракалпак Бердах, якут А.Кулаковський та ін.)

Для Шевченка, в його поезії, було ніби дві України: Україна як неминуща основа і Україна як історичний момент. Україна-мати і Україна блудна. Україна непорочна і Україна розбещена. Україна лицарів і Україна рабів. Цю другу, історично спотворену і історично минушу Україну він бичував і проклинав заради першої — України матірньої, України неминущої. Синів — заради матері. Образ України – неньки—це найсвітліший і водночас найдраматичніший образ у творчості Тарса Шевченка, найбільший діамант у його поетичній короні.

Наше завдання з'ясувати, які передумови виникнення і походження образу України, який його розвиток у творчості великого Кобзаря. Виявити за допомогою яких поетичних засобів твориться образ України. Розглянути творчість Т.Шевченка як своєрідну спадщину поета-патріота.

Розділ I

Україна як історичний момент у творчості Кобзаря

Образ України у творчій спадщині Кобзаря своєрідний і багатогранний. Тарас Шевченко одним із перших вводить в українську поезію образ України, як об'єкт глибокого ліричного переживання.

Перше видання творів Тараса Шевченка— невеличка книжечка під назвою "Кобзар", яка з'явилася коштом Петра Мартоса у Петербурзі. Надруковано в ній 8 поезій: "Думи мої, думи мої, лихо мені з вами...", "Перебендя", "Катерина", "Тополя", "Нащо мені чорні брови, нащо карі очі", "До Основ'яненка", "Іван Підкова", "Тарасова

ніч". Небагато, а все ж таки як багато! Важко знайти другу книжечку в світі, щоб для долі народу мала таке велике значення, як "Кобзар" для України. Це було щось таке несподіване, нове, щось так глибоко з душі народу добуте, що годі було опертися його силі. "Кобзар" сонних будив, збитих із народного шляху на праву дорогу навертав, старим грішникам приспану совість розбурхував, ерихонською трубою гримів.

Дійсно, кріпко лягають на душу народу твори Шевченка, а волосся на голові ще й нині піднімається, нам і ворогам нашим. Ворогам – на думку, що вони з Україною робили, нам – через те, що ми так багато не зробили з того, що робити велів Кобзар.

Придивимось до цього першого "Кобзаря" ближче.

Думи мої, думи мої,

Лихо мені з вами!З

Це неначе літературне кредо молодого поета. Тут маємо і генезу його літературної праці, тут бачимо його ціль і високе завдання. Йому байдуже, як чужинці поставляться до його творів, він співає для своїх. Поет уважав свої вірші як дарунок рідного краю.

В Україну ідїть, діти!

В нашу Україну...

Там найдете шире серце

І слово ласкаве,

Там найдете ширу правду,

А ще, може, й славу./51/

А до України звертається:

Привітай же, моя ненько,

Моя Україно,

Моїх діток нерозумних,

Як свою дитину. /51/

В "Кобзарі" ми зустрічаємо перші історично-патріотичні твори Шевченка. Це "Іван Підкова" і "До Основ'яненка".

В них, за словами Єфремова, "поет платить ще велику подать художньому романтизму та оспівуванню минулого України під впливом загального напряду в тодішньому письменстві та специфічних обставин українського життя тих часів".⁴ Це яскраві, колоритні малюнки з української історії, з яких чутно жаль за тим, що було та минуло, чутно протест проти того, що над дітьми козацькими поганці панують, чутно гнів до ворога, який знущається й сміється над нами.

Смійся, лютий враже!

Та не дуже, бо все гине,-

Слава не поляже./60/

Минувшина не верне, але живою зостанеться дума про неї, свідомість, чим ми колись були. З неї зродиться нова сила народна, нова доба нашої історії. Молодий поет не вдовольняється мрійливою тугою за минулим свого народу, він зараз-таки в перших творах стремить до історичної програми, пробує в давні мінорні акорди наших пісень втрутити нові, "мужеські", надійні звуки.

В пам'яті його живе ще Бантиш-Каменський, "Історія русів", "Українські мелодії" Маркевича, але перед ним дзвенять вже якісь нові мелодії історичних просторів.

Це його власне добро, його питомий поетичний доробок, бо у Петербурзі не було тоді нікого, хто б глибше й ясніше дивився на минуле й сучасне України. Суцільного, певного й повного світогляду, ясна річ, Шевченко ще тоді не мав. Бачив лихо, але до коріння його не вмів дібратися(пора на це наспіє, що лиш пізніше). Взаємини до Польщі і її шляхетсько-феодального устрою і до Росії з її кріпацько-деспотичним ладом у нього ще лише зарисовуються як важкі питання без відповіді, але цілий корпус української справи вже в першому "Кобзарі" поставлений куди ширше й виразніше, ніж у всіх попередників Шевченка разом.

В рік після "Кобзаря"виходить поема "Гайдамаки". Це великий, грізний, загравою пожеж освітлений, пурпуром крові облитий образ подій 1768р. Загальний настрій Коліївщини передав нам поет у яскравих, зворушливих ескізах, 1768 рік стає перед нами в цілій своїй грізній величі, читача проймає жах, жаль і тривога, тривога за долю народу, котрий так трагічно бореться цілі століття за волю. Шевченко незвичайно гарно, щиро, сердечно передав те зло, яке чинить кожна війна чоловікові:

Минають дні,минає літо,
А Україна,знай,горить;
По селах голі плачуть діти-
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві;
Гуляють хмари; сонце спить;
Нігде не чуть людської мови;
Звір тільки виє по селу,
Гризути трупи...
Люде! Люде!
Коли— то з вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люде! / 118-119 /

Кривавими малюнками "Гайдамаків" Шевченко закликав своїх і чужих, щоб спам'яталися, щоб перекреслили давні порахунки і почали життя нове, людське, чесне справедливе.

"Гайдамаки", попри свої безперечні похибки, були й зостануться висловом протесту проти гніту й кривди, образом яскравим, повним контрастів, дисгармонії, суворості, мабуть, недалеко від того, чим була дійсність.

Деякі дослідники-шевченкознавці закидали Шевченкові слов'янофільство, вони вказували на те, що деякі мотиви ранньої творчості Шевченка начебто зближують його зі слов'янофілами. Це - поетизація минулого, шукання в минулому уроку й докору сучасності, неперехідних цінностей; національний біль, протест проти національного приниження і плекання національної гордості; заперечення чужої мудрості, картання "куцого німця"тощо; пояснення причин слов'янського розбрату; заклик до об'єднання

слов'ян та інші. Справді, всі ці мотиви вищою мірою притаманні і слов'янофілам. Але придивимося до їхнього змісту й характеру у Шевченка. В ранній період творчості йому дійсно властива була деяка ідеалізація минувшини свого народу, власне періоду козаччини. Але що в ній цінував поет, що ідеалізував? Насамперед волю, боротьбу за волю, відчайдушність і самопожертву, великість вдач і доль, які народжувалися в обороні рідної землі, нескореність і незмиреність – усе те, чого, на його думку, бракувало сучасникам. Це був урок минулого сучасності, але з того уроку видобувалися зовсім інші цінності. У Шевченка набагато тверезіший і глибший підхід до історії, гіркіше і мужніше її розуміння. Він не втішає себе ілюзіями, він розуміє, що все минає не для того, щоб повернутися. І народ ніколи не поверне собі втраченого в тому самому вигляді. Відчуття неповоротності руху від самого початку було властиве поетичній філософії Шевченка. Шевченко хоче нової України, а в минулому шукає традицій волі й героїзму, щоб знайти надію, приклад, силу для боротьби за цю нову Україну, зрештою – історичне право на неї.

"Кобзарем" і "Гайдамаками" добув собі Шевченко відоме ім'я по всій Україні, розуміється, зразу і головним чином серед інтелігентів. Шевченко із козачка-кріпачка виріс у поета-велетня. Процес росту кожного великого чоловіка – річ незвичайно трудна для історика, у Шевченка тим трудніша, бо він виріс неймовірно скоро, серед виняткових обставин.

Всі думки, вірші були присвячені рідній країні, розлуку з якою поет дуже важко переживав. Гостре відчуття своєї невлаштованості, самоти, недолі на чужині, жадання зустрічі з батьківщиною, з матір'ю Україною надихали його ранню поезію.

По чотирнадцятьох літах розлуки з батьківщиною здійснюється віддавна наболіла мрія Шевченка, і весну 1843 року він зустрічає "на нашій не своїй землі". /290/

Річ ясна, що побачив він не зовсім ту саму прекрасну й безталанну Україну. Завжди по-селянському тверезий, він зайвих ілюзій не мав ніколи, надто ж тепер, ставши людиною вільною, освіченою і свідомою історичної трагедії України.

Народ стогнав у неволі, в темноті, в нужді, свої пани не згірш чужих орали хлопами, Україна була в них хіба на слові, а на ділі один тяжкий глум над нею. "Скрізь був я і скрізь плакав",— говорив потім Тарас Шевченко.

В період 1843-45 років Шевченко залишив зшиток, затитулований "Три літа", в якому започаткував нову добу української історії, новий історично-національний процес, що триває з перервами вже біля віку, потужніючи з кожним десятиліттям.

Звертаючись в творі "І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє", Шевченко докоряє своїм землякам за те, що вони утримують кріпацький устрій, що не люблять рідного краю, що на чужині шукають для себе вдоволення, значить, не творять власної культури, не вчаться так, як треба, що не мають свого власного погляду на рідну справу, що фальшиво тлумачать історію власного народу, що гірше ворога свою власну матір розпинають.

Характерно, що Шевченко в посланні "І мертвим, і живим..." своє гостре викриття фальшивої ідеалізації історії України, надто гетьманства, розгортає в контексті

загальної саркастичної характеристики слов'янофільської моди. Дуже точно і справедливо визначає він її панську природу і книжне, теоретичне походження – на відміну від свого народного почуття України. Не приховує іронії і щодо захоплення панів-українофілів (чи то українських слов'янофілів) проблемами, кажучи по-сучасному, зарубіжних слов'ян. Справді: так бідкаються клопотами далеких братів, наче в себе немає клопотів; так їм співчують, що й свого реального становища не бачать.

Наприкінці послання Шевченко дає три накази: вчіться, пізнайте правду і обніміть найменшого брата, або, іншими словами: просвіта, наука і братерство – це ліки на нашу тяжку національну недугу.

Учітесь, читайте,
І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому./215/

Свій центральний твір з циклу "Трьох літ" поет зі свідомістю тієї відповідальності, що на неї можуть собі дозволити лише генії й пророки, присвятив "і мертвим, і живим, і ненарожденним", утверджуючи тим історичну тяглість і безсмертя української нації на всі часи.

Шевченко, як ніхто, знав історію своєї України, яка з могил, гір і рік промовляла до нього нечутною іншим мовою. Бачив він, що з його країною хоче зробити російське самодержавство, московський уряд.

Своє ставлення до російського самодержавства Шевченко висловив в містерії "Великий льох". Це найчільніший твір 1845 року. Протягом часу публікації цієї поеми супроводжувалися фальшивими примітками, коментарями, в яких викривлено, фальсифіковано тлумачився її ідейний зміст. І все це тому, що поема "Великий льох" має виразно антимосковське політичне спрямування й перейнята глибоким болем поета за втрату української державності. Причина того – Переяславська угода, колоніальна політика російських царів та зрада національних інтересів частиною правлячої еліти.

Як у "Сні" дає нам Шевченко поетичний образ своєї поїздки з України в Петербург, так "Великий льох" є наслідком того перебування поета віч-на-віч з українською старовиною, того оглядання і малювання руїн і могил, того дотику його теплої руки до зимної, трухлої домовини, у якій похована наша минувшість.

Шевченко здавна прислухався до голосу могил і руїн. І в містерії "Великий льох"

промовив до нас образами й враженнями, які вони йому навіяли.

В селі Суботові, колишньому хуторі Богдана Хмельницького, є два підземелля, так звані Богданові льохи—великий і малий. Народ оповідає, що там схоронені скарби великого гетьмана і що тоді, як москаль розкопає льох, станеться на Україні щось незвичайне.

Отож, москалі збираються розкопувати Богданові льохи. Знають це три душі, які сідають на похиленому хресті Суботівської церкви і дожидаються, бо так сказав Петрові Бог, що як москаль розкопає Великий льох, тоді їх в небо повпускають.

Перша душа—це дівчина-відданиця Пріся. Вона гралася з Юрасем-гетьманенком і бувала в гетьманенських палатках, але тяжкий гріх на душу взяла: перейшла гетьманові вповну дорогу, коли він їхав у Переяслав Москві присягати. І за те її тепер у рай не впускають.

Друга душа—це бідна дівчина, яка напоїла коня цареві Петрові в Батурині, коли він по зруйнуванню цієї гетьманської столиці вертався у Москву. За це вона й досі над козацькими степами літає, не знаючи, за що її карають. Мабуть, "що всякому служила, годила, що цареві московському коня напоїла"/255/.

Третя душа - це канівська дитина, якої гріх такий, що вона всміхнулася, побачивши пишну галеру, якою їхала цариця Катерина в Канів Дніпром. Вона була малою дитиною і не розуміла, що "тая цариця - лютий ворог України; голодна вовчиця"/256/. А отож її за це й досі не хочуть на митарство пустити.

Смеркається, і душі відлітають в Чуту, звідкіль буде чути, що робитимуть москалі з Богдановим льохом.

А тим часом надлетіли три ворони: українська, російська і польська та сіли на маяку в лісі. Українська хвалиться, що спалила Польщу з королями, але й козаків не пощадила. Наймала їх, продавала й думала, що у війнах Хмельницького до решти їх винищить. Та вони, погані, за Мазепу знову віджили. Але вона їх далі мордувала—в Батурині, в Фінляндії, на Орелі та на Ладозі—скрізь, де лиш була нагода. Та що вона не робила, як їй на підмогу не поспішали москалі та інші вороги, Україна залилася незруйнованою, а цієї ночі мають там родитися двоє близнят—один, як Гонта, а другий—зрадник, запроданець, що катам до помочі стане.

Польська ворона—це хвалько. Вона величається, що "в Парижі була, три злота з Радзивіллою та Потоцьким пропила"/256/.

Третя, московська, величається своїми указами, тим, скільки вона душ передувала, та характеризує себе словами: "с татарами помутила, с мучителем покутила, с Петрухою попила, да немцам запродала"/260/.

Але всі три вони згодні у тому, що нового Гонту, українського Івана, треба зробити нешкідливим: треба йому чинами скрутити руки, розтопленням золотом залляти очі, а коли й це не допоможе, замучити його всіма злами і муками. Але українська ворона наприкінці каже, що його треба поховати, поки сліпі люди, а то буде запізно.

З тим і розлітаються, а надходять три лірники—один сліпий, другий—кривий, а третій—горбатий. Почули, що в Суботів до розкопування Богданового льоху зійдеться

багато люду, так ідуть мирянам про Богдана співати. Бачать понаставлявані фігури і міркують кожний по-своєму, нащо їх москалі понаставляли. А між тим москалі докопалися до черепка, гнилого корита й кістяка в кайданах. Ісправник "трохи не сказився, що нічого, бачиш, взяти"/260/, а побачивши лірників і довідавшись, що вони прийшли тут співати про Богдана, наказав їх по-московськи випарити.

Так малий льох в Суботові

Москва розкопала!

Великого ж того льоху

Ще й не дошукалась./267/

Алегорії може кожний по-своєму з'ясовувати, і поки сам автор не дасть нам якогось ключа в руки, годі певно сказати, котра розв'язка правдива. Такий ключ дає нам Шевченко у вірші "Стоїть в селі Суботові", написанім того самого дня, коли викінчено "Великий льох". Поет немов боїться, що його містерія не досить зрозуміла, і тому у цьому вірші висловлює свою політичну думку. Для нього церква, яку збудував Хмельницький в Переяславському договорі,—це церква-домовина, гріб України. Хмельницький думав, що в тій церкві будуть молитися москалі й українці, ділячись спільним добром. А вийшло не те: москаль не ділиться добром і лихом, лише лупить з України останню шкуру, навіть могил не щадить, розриваючи їх та шукаючи грошей.

Але Шевченко вірить, що тая церква-домовина, себто Переяславський договір, розвалиться і що з-під неї встане вільна, самостійна Україна, яка розвіє тьму неволі, засвітить світ правди і дасть спромогу своїм дітям помолитися на волі. Це провідна ідея, ключ, яким спробуємо відчинити містичний твір поета.

Три душі (відданиця, дівчина й дитина) покутують за те, що прогрішилися супроти самостійної України. Перша—тим, що вповні перейшла дорогу Хмельницькому у Переяслав, друга—що напоїла Петрового коня, третя—що всміхнулася, коли на Україну пливла золочена галера Катерини.

Значить, поет вибрав три вирішальні моменти з нової української історії, коли важилося доля нашої незалежності народної і державної, і приглянувся, як народ поставився до своєї справи. Народ (селянство) пішов назустріч намірам Хмельницького (перейшов йому шлях з повними коновками), напоїв коня Петрові, коли він їхав із зруйнованого Батурина (себто не підпер заходів Мазепи біля відбудування української незалежної держави), а вкінці до золоченої галери Катерини, до її русифікаційної політики поставився з дитячою, нерозумною усмішкою.

Значить, три душі – це гріхи трьох поколінь українського простонароддя. Чому ж поет вибрав три душі дівчат, а не чоловіків? Тому що народ погрішився не в вік своєї чоловічої зрілості, а, так сказати б, жіночим розумом, навіть (через свою неосвіченість) немов у дитячому віці. Перед ним не зачинено дверей до раю, його лиш на митарства поки що не пускають, кажуть літати понад козацькими степами доти, поки "все москаль позабирає, як розкопа великий льох"./252/ Москаль замість того, щоб з козаком добро й лихо по-приятельськи ділити (як сподівався Хмельницький), усе від нас забирає, грабує нам, тепер і могили розриває, шукаючи грошей. Нехай бере! Чим

гірше, тим краще, бо все ж таки колись станеться те, що мусить статися, — пробудиться свідомість народу, настане момент протесту.

У "Великому льоху" поховав Хмельницький не свої маєтки, свідомість національної самостійності, угодою Переяславською він згасив ту пожежу, яка зайнялася на Україні, втішив велику бурю народного гніву, помсти й завзяття. Москва своїми насильствами, грабежами, своїми русифікаційними й централістичними безправствами доведе до того, що народ знову повстане, знову розбудиться його самостійницька свідомість — буде розкопаний "Великий льох" України:

Встане Україна

І розвіє тьму неволі /268/.

Щойно тоді історичні гріхи нашого простонароддя знайдуть своє прощення, і три душі увійдуть до раю.

Друга трійця—це три ворони: українська, польська й московська. Вони себе вже при першій появі достатньо характеризують. Українська — іронічним висловом про Хмельницького ("крав Бордан крам"/256/), польська — хвальбою, що вона була в Парижі, московська — напівзагадковою, напівп'яною пісенькою про козу й чорта.

Українська ворона найбільше говорить, польська більше на паву подобає, а московська коротко збирає свої заслуги, подаючи три періоди російської історії: татарський, Івана Грозного й Петра Великого. У всіх них одна думка: придушити всякі добрі змагання народів та закріпити на своїх територіях панування кривди й насильства.

Кого ж вони представляють? Нікого іншого, як тих, що ми їх звикли прозивати круками та воронами: реакцію, упертий консерватизм, охоту придушити всяку нову думку, новий розгін в країну правди й волі. Ті ворони — це неначе злі демони трьох слов'янських народів, які ніяк не можуть звести між собою порахунків, а через те й кожний у себе дома не може запровадити нового, кращого ладу.

Як три душі покутували за гріхи темного народу, так три чорні гайворони крикають від імені верховодячих сфер: польського можновладства, українських старшин та московського боярства й чиновництва, які завдяки непросвіченості всіх трьох народів мали головний вплив не їх життя-буття.

Всі вони бояться якогось Івана-месника, котрий має прийти на світ тоді, як розкопуватимуть Великий льох. Але разом з ним зродиться його брат-близнюк, Іван-зрадник, що піде рука в руку з катами.

Цей Іван—наймістичніша постать в містерії. Ми знаємо, що Шевченко ждав апостола правди й науки, що він і поза Уралом блукаючи шукав сумирного пророка, що були в нього бажання, щоб явився якийсь новий український месія. Можливо, що цього нового месію має тут на думці поет. Але він боїться, щоб разом із таким чоловіком не прийшов на світ якийсь новий запроданець.

Третя трійця—це лірники: сліпий, кривий і горбатий. Хто вони такі? Чи не наша інтелігенція, учені й письменники Шевченкових часів? Тут Москва розкопує Богдановий льох, а вони йдуть гробокопателям до праці приспівувати; вони несуть на

московський базар українські пісні, оповідання, працюють на ворога ради хліба, ради заробітка. "Отутечки під берестом та трохи спочинем... То поснідаєм в пригоді, поки сонце встане". А праця для рідного народу? - "День великий. Ще будем співати"/264-265/

Не три було їх, а багато, дуже багато лірників сліпих, кривих і таких горбатих, що їх навіть домовина не могла випростати. Який влучний, який невмирущий символ!

Шевченко підніс образ кобзаря до символу - як виразника національного болю України, як захисника знедолених і глашатая волі й незалежності рідної України.

А Москва все одно копає. Исправник піклується, щоби хто не завадив, спроваджує мордате начальство, кричить, вештається. Це знову характеристика праці чиновництва на Україні.

І докопалися, але до чого? До черепка, гнилого корита й кістяка в кайданах. Що ж це знову за добро? Це ті частини українського народу, що пішли під московський заступ? ті зрусифіковані українські пани, генерали, ті дворяни-собачники, трухлю нашої минувшини? кістяки в кайданах.

Закінчення містерії має в собі щось пророче. Незабаром сталося дійсно щось таке, що описав Шевченко наприкінці "Великого льоху". Не одно з тих, що москалям приспівували при їхній роботі, випарено в московській бані - прохолоді. Жоден з українців, які зрікалися ідеї самостійності і незалежності державної, обмежуючи своє українство до етнографії, до народної пісні й мови (для домашнього вжитку), не діждався сподіваної нагороди. Навіть "тоже малоросів" не щадив московський режим.

"Великий льох" був новаторським твором в нашій літературі. Це твір оригінальний, добре обдуманий і старанно викінчений? оригінальний думкою і формою. Думкою про незалежність і волю України, які приховані у свідомості широких кіл нашого простонароддя. Хоч московський лад на Україні розкопав "малий льох" Хмельницького (себто здеморалізував наше панство, а почасти й інтелігенцію), та докопався у ньому тільки до черепка, гнилого корита й до кістяка в кайданах, а "великий льох" себто свідомість своєї окремішності, бажання волі й незалежності в широких колах народу zostалися незаторкнутими. На цей скарб покладає поет свою сильну надію, надію, що "встане Україна і розвіє тьму неволі"./268/ На свідомості народній, він сподівається, буде збудована нова церква (вольна Україна), а стара, Богданова церква (Переяславська угода) розпадеться.

Неначе доповненням "Великого льоху" є тої самої днини (21.10.1845г.) написаний вірш "Стоїть в селі Суботові", який закінчується сильним акордом надії, що?

Церков - домовина

Розвалиться ... і з-під неї

Встане Україна.

І розвіє тьму неволі,

Світ правди засвітить,

І помоляться на волі

Невольничі діти!../268/

Тією "церквою-домовиною" називає поет не що інше, як Переяславську угоду, яка ґрунтувалася на фальшивій вірі, що москаль буде з козаком добром і лихом ділитися. Шевченко вірить, що та домовина порохом розсипеться і що Україна виб'ється на волю й заживе як самостійна держава.

Визвольні ідеї Шевченка виростили з глибин народного болю, і це зумовлювало нове художнє бачення, нову естетику. Тим-то, говорячи про народність Шевченка і зіставляючи її з народністю інших поетів, які свого часу були поіменовані народними тільки тому, що писали про життя соціальних низів, не можна ігнорувати цього фактору. Головним критерієм у порівнянні має бути ступінь заглибленості в докорінні процеси народного життя і прозирання шляхів до волі, до кращого майбуття. "Немало було на Заході, — писав О.І. Білецький, — і до Шевченка і в роки його діяльності поетів, які обстоювали інтереси трудящих мас. А тим часом більша частина їх тільки закликала до співчуття, і ніхто з них—ні поети чартистського руху, ні французькі поети липневої революції—не піднімалися до висоти такого гнівного, пристрасного протесту проти ладу, заснованого на експлуатації людини людиною, як Шевченко".⁵ Найбільше схожості виявляється у вихідних позиціях, а шляхи, методи, результативність у досягненні мети у кожного поета були свої. Одну з найважливіших типологічних рис Шевченка проникливо визначила Полін Бентлі: "У жодній іншій європейській літературі немає такого протесту проти рабства, немає й такого геніального поета, вихідця з кріпаків, який би показав потворність рабства з такою різкою силою, як Шевченко... Його заклик до братерства й любові, до правди й справедливості, а над усе—до волі має всесвітнє значення".⁶

Поет бачив Україну в постійній боротьбі за свободу. Вся її історія сповнена героїзму, проявленого народом під час захисту рідної землі від татарських орд, турецьких яничар, польсько-шляхетських загарбників, які постійно знущалися над ним, несли йому сльози і горе. Тому однією із головних тем творчості Шевченка усіх періодів була історія України.

У минулому України Шевченка передусім приваблювала героїчна боротьба народу проти польської шляхти, турецьких і татарських поневолювачів.

Звертаючись до минулого України, Шевченко оспівує визвольну боротьбу, що відбувалася в минулому, показує сучасникам, як треба захищати свої інтереси, намагається збудити в них соціальну і національну свідомість і спонукає поневолений народ до активних дій. Поет глибоко цікавився історією України, знав чи не всі опубліковані на той час історичні праці й казацькі літописи (деякі з них читав у рукописах), думи й історичні пісні. Характерно, що, не маючи на засланні жодних друкованих історичних джерел, він використовував їх по пам'яті і припустив при цьому дуже мало фактичних помилок.

До історичної тематики Шевченко звернувся в казематі і на засланні загалом з тих причин, що й у попередні роки: поезії історичного змісту давали вихід його громадянським і патріотичним почуттям. Треба зважити й на психологію поета-засланця, який тужив за рідним краєм і якого не полишали думки про долю

України не тільки в її сучасному, а й у минулому. В його історичних поезіях—і спроби якось угамувати тугу за батьківщиною, малюючи в своїй уяві романтичні картини її славного минулого, і грізні роздуми над драматичними подіями її історії, і голос громадянина, звернений до тих, які "оглухли".

Першим історичним твором, написаним Шевченком на засланні, є поема "Іржавець". У монолозі, зверненому до України, Шевченко говорить про долю України в минулому і сучасному :

Боже мій з тобою!
Мій краю прекрасний, розкішний, багатий!
Хто тебе не мучив ? Якби розказать
Про якого-небудь одного магната
Історію-правду, то перелякать
Саме б пекло можна. А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувать.
І все то те лихо, все, кажуть, од бога!
Чи вже ж йому любо людей мордувать?
А надто сердешну мою Україну
Що вона зробила ? За що вона гине ?
За що її діти в кайданах мовчать?/359-360/

З "Іржавця" бачимо, як критично і як сміливо ставився Шевченко до історичних подій. Коли українські письменники до Мазепи й Петра ставилися дуже обережно або й ставали проти Мазепи, то Шевченко не боявся сказати правду. Він назвав Петрових воевод собаками, котрі рвали і гризли Україну. Тим, що Петро творив з бідним українським народом після Полтавської битви, можна б, за словами Шевченка, навіть і ляхів злякати, можна б довести їх до того, що вони, п'яні неборачки, оніміли б з переляку!

Наступна поема, написана в Орській кріпості,—це безсмертний "Чернець".

У Києві на Подолі
Було колись... і ніколи
Не вернеться, що діялось,
Не вернеться сподіване,
Не вернеться... А я, брате,
Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати,
Жалю серцю завдавати/362-363/-

каже поет у вступі, заявляючи таким чином свою непохитну віру у поворот минулого, в поворот української волі, самостійності, власного свого державного устрою. І сподівання свої в'яже він з постаттю Семена Палія, запорожця. В першій частині поеми малює нам Шевченко живий, колоритний образ, як старий запорожець іде в монастир спасати душу. В другій—ставить нам перед очі велику постать патріота, який навіть у монастирських мурах, навіть тоді, коли йому смерть зазирає в очі, не

кидає турботи про рідну землю. Він не годен для спасіння душі забути рідної України.

До утрени завив з дзвіниці
Великий дзвін. Чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патерицю,
Перехрестився, чотки взяв...

І за Україну молитись

Старий чернець пошкандибав./365/

Оцей портрет Палія в монастирі—це безперечно один з найвеличавіших, з найбільш артистичних малюнків Шевченка. Без сильного артистичного зворушення українець не годен читати "Чернця", хоч би читав його разів сто.

Такі прекрасні твори писав Шевченко у неволі. Невольницькі твори Тараса Шевченка—це дорогоцінні архітвори української поезії, і не тільки української, бо і в світовій літературі мало таких гарних, щирих, таких безпосередніх творів. Поет, відправлений в заслання, відтятий від свого товариства, від літературного світу, не маючи певності, чи його поезії попадуться коли-небудь у руки ширшого читацького загалу, пише їх неначе з іншого світу, залишивши за собою ген далеко всяку увагу на критику, на смак літературний, на різні життєві порахунки. Це розмова з власним своїм серцем і з Богом, душевна сповідь, поезія и більш нічого.

Розділ другий

УКРАЇНА ЯК ПРЕДМЕТ ЛІРИЧНОГО ПЕРЕЖИВАННЯ ПОЕТА.

В епіцентрі уваги Шевченка постійно були інтереси поневоленого люду, і цим визначалося як звеличення краси життя по-правді, так і звернення до святої сили, щоб наснажила душу гнівом, який би спопеляв зло. Говорячи про гнівну музу поета, не будемо забувати, що в його переживаннях злютилися в один моноліт болі як за соціальне, так і за національне гноблення України.

Найбільш яскраво проявилися переживання, біль, страждання за рідною Україною в творах Шевченка періоду заслання, коли поет найбільше був відірваний від рідної землі. Цей період творчості починається ліричними поезіями. Це твори, написані в казематі "Третього відділу" під час слідства над учасниками Кирило-Мефодіївського товариства—між 17 квітня і 30 травня 1847 р. Це був ліричний "вибух": протягом кількох днів створено 13 поетичних шедеврів, причому розмаїтих за змістом і формою. Навряд чи Шевченко наперед замислив ці поезії як єдиний цикл, в якому мав втілити свої переживання за ґратами каземату. Та склався саме цикл, бо об'єднують ці казематні поезії не тільки місце і обставини написання, а й єдність ліричного настрою. Сам поет незабаром усвідомив, що створив він такий цикл. Вже на засланні Шевченко написав заспів до казематних поезій—вірш "Згадайте, братія моя", а переписуючи їх до "Більшої книжки", дав їм спільний заголовок—"В казематі".

Цикл "В казематі" являє собою ніби увертюру до всієї творчості Шевченка років заслання. Цікаво, що вже в цьому циклі виразно виявилися чи не всі провідні ліричні мотиви, жанри і стильові тенденції, наявні в його "невільницькій" ліриці. Головним мотивом циклу "В казематі" є заклик бути вірним народові, Україні, завжди пам'ятати

про свою вітчизну. Цей мотив яскраво зазвучав у поетичному вступі до циклу:

Любіться, брати мої,
Україну любіте
І за неї, безталанну
Господа моліте. /327/

Любов до України, вболівання за її долю яскраво висловлені в автобіографічних творах. Найсильніше непохитність і нескореність поета, його любов до України висловлені у вірші "Мені однаково..." Поета хвилює не особиста доля, а доля України, доля рідного поневоленого народу. Автор висловлює сум з приводу того, що виріс в неволі, і в неволі помре, що мало зробив для України, хоч його й замучили за неї. Внутрішні переживання в'язня передані з такою драматичною силою, з таким драматичним напруженням, що читач не може не відчувати глибини вболівнь ліричного героя за свою вітчизну. Автор виступає як палкий патріот, для якого доля рідного краю становить основний сенс життя:

Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...
Ох, не однаково мені /329/.

Стільки чуття, таку глибоку думку про самопожертву одиниці для добра народу висловити такими звичайними словами—це мало кому й мало коли у світі довелося. Шевченко немов говорить: мене нема, а є тільки турбота про долю рідної країни.

І, дійшовши до цієї точки самозречення, він дякує Богові, що немає у нього близької людини, яка його зневолила б пам'ятати про своє "я".

Молюся! Господи, молюся!
Хвалить Тебе не перестану!
Що я ні з ким не поділю
Мою торму, мої кайдани! /334/

У мурах цитаделі Шевченко переживає процес самоусвідомлення. Глибоко, дуже глибоко зазирає у власну душу, очищується сам в собі, в своїх думках, в своїх могутніх переживаннях, мов золото в огні, і з того психічного процесу виходить суцільним, чистим, божеськи правим. Що було буденного, звичайного, пилом припорошеного, випаде з його душі, застається серце велике, любляче, чисте, мов кришталь. Не кляне ворогів, що позбавили його волі, не лихословить їх, не кличе кари, лиш прощає їм з великим, самотнім смутком, що "не в Україні буду жити, людей і Господа люблю" /336/.

І не тільки сам дійшов до такого, євангельського, погляду на світ і людей, але й товаришів недолі за собою кличе:

Годіть!
Смиріться, молітесь Богу
І згадуйте один другого.

Свою Україну любіть,
Любіть її. Во время люте,
В останню тажкую минуту
За неї Господа моліть./337/

Кращої ради не міг ніхто тоді дати тій громадці молоді, що переживала пекло "московської тортури". Гнулися душею, ламалися у собі, один на другого ставав. Яку ж велику ціну мала для них така проста та глибокодумна порада! І нині кращої ради над оце просте та правдиве: "свою Україну любіть" годі для українського народу підібрати.

У далекому від України Петербурзі, в казематі, в уяві Шевченка виникає картина рідного краю, вишневі садки, облиті білим цвітом, молоді дівчата, пісні яких не стихали і пізно ввечері, плугатарі, що поверталися потомлені з поля, матері, які чекають на вечерю свою дружну сім'ю. Все це поет відтворив у невеликому вірші "Садок вишневий коло хати". Наскільки треба любити народ, природу свого краю, щоб перебуваючи за ґратами і чекаючи жорстокого вироку, може навіть не сподіваючись більше побачити Україну, намалювати таку чудову картину.

В період заслання Шевченко пише багато автобіографічних творів, які не залишають каменя на камені від трактування України як якогось раю. У вірші "Якби ви знали, паничі" Шевченко, згадуючи батьківську хату, пише:

Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились,
Найперші сльози. Я не знаю,
Чи є у бога люте зло,
Щоб у тій хаті не жило,
А хату раєм називають./505/

Ліричний спогад про своє дитинство, про долю своєї родини підноситься у вірші до широкого соціального узагальнення: поет зображує типову долю мільйонів кріпацьких родин.

В поезії "І виріс я на чужині" поет згадує рідне село і протиставляє чудову природу України і тяжке життя поневоленого народу. Такі контрастні зарисовки маємо у багатьох творах Шевченка. Як і раніше, поет із захопленням говорить про рідний край, його мальовничі пейзажі приваблюють Шевченка, але він не міг не бачити Україну з іншого боку. Шевченка постійно хвилювало життя покріпаченого народу. Тяжке становище кріпаків він бачив на всій Україні:

І не в однім отім селі,
А скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві... Гинуть! Гинуть!
У ярмах лицарські сини.../424/

Автор закликає народ до боротьби і засуджує їх бездіяльність, пасивність. Засудивши пасивність, автор підходить до змалювання картин майбутнього, щасливого життя на Україні:

Між горами старий Дніпро,
Неначе в молоці дитина,
Красується, кохується
На всю Україну.
А понад ним зеленіють
Широкі села,
А у селах у веселих
І люди веселі./424/

Скільки теплоти, ніжності, любові до України в цих словах! Яким контрастом є ця картина до кріпосницького села, намальованого на початку твору! В кінцевій картині поет бачить вільну Україну. Такого життя ще немає, але воно можливе за умов, якщо на Україні не залишиться панів.

Воно б, може, так і сталося,
Якби не осталося
Сліду панського в Україні. /424/

На заслання всі помисли поета, його думи були звернені до України. Поезія Шевченка сповнена роздумами про те, як його твори допомагатимуть рідному краю, як вони будуть сприйматися народом. У поезії "Хіба самому написати..." він ставить саме такі проблеми:

Для кого я пишу? Для чого?
За що я Україну кохую?
Чи варт вона вогню святого?/486/

Перебуваючи в Орській фортеці, Шевченко написав віршик "Думи мої, думи мої, ви мої єдині". Цікаве порівняння з віршем "Думи мої, думи мої, лихо мені з вами", написаним у Петербурзі 1839 р. Тоді Шевченко посилав свої думи на Україну і просив, щоб вона їх привітала, мов свою дитину, а нині закликає він їх із України "у степ погуляти"/340/. Там було більше молодечого запалу, більше охоти до розмови, тут—більша простота, безпосередність та певність вислову. Цікаво, що поет, потрапивши серед обдертих киргизів, відразу у першому вірші заявляє про своє співчуття до них. Хоч сам у тяжкій горі, відкриває серце до горя чужого народу. Зламання бадьорої вдачі, вичерпання сил, притуплення гарячого й ніжного чуття ні в оцій, ні в пізніших поезіях, написаних в Орську, не видно. Навпаки, туга за рідним краєм робить поета неначе ще більш вразливим на красу України. Образи, мальовані в пам'яті, виходять немовби ще більш одуховненими, ніж малюнки:

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка

Воду позичає.
Як широка сокорина
Віти розпустила...
А над самою водою
Верба похилилась;
Аж по воді розіслала
Зеленії віти,
А на вітах гойдаються
Нехрещені діти./341/

Контури й барви краєвиду зливаються тут з віруваннями народними у якусь прегарну поетичну мрію.

Так само другий образ:
Село! – і серце одпочине.
Село на нашій Україні—
Неначе писанка.../343/

.....

Сонце заходить. Гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє,
Радіють люде, що одпочинуть.
А я дивлюся... і серцем лину
В теплий садочок на Україну./352/

Все, чим гарна українська земля, небо, природа, люди, побут, постає тепер перед безталанним поетом у повній величі, мов щось найдорожче в світі, найсвятіше, єдине та втрачене навіки.

І, читаючи оці думки, ми маємо враження, немов поет наперекір долі те, що втратив у житті, творить у пісні. Втираючи невідьницькі сльози, він згадує свої давні, благі літа:

Де, як, коли і що робилось?
Було що справді, а що снилось,
Які моря перепливав!..
І темний гайок зелененький,
І чорнобривка молоденька,
І місяць з зорями сіяв,
І соловейко на калині
То затихав, то щебетав,
Святого бога вихваляв,
І все то, все то в Україні!/357-358/
А згадавши, поет мав одне-однісіньке бажання:
Коли -небудь
Хоч на старість, стати
На тих горах окрадених

У маленькій хаті,
Хоча серце замучене,
Поточене горем,
Принесте і положити
На дніпровських горах./358/

Поет постійно відчуває зв'язок з рідною землею, виявляє гарячу синівську любов до неї. У далеких пустельних степах Шевченко прагнув, щоб хоч "крихотку землі із-за Дніпра" його святого "святії вітри принесли"./348/ Співець-патріот, співець-мученик, співець-засланець мріє ще повернутися на кохану Україну, подивитися на її зелені лани, вилити там своє горе:

Може, ще я подивлюся
На мою Україну...
Може, ще я поділюся
Словами-сльозами
З дібровами зеленими!
З темними лугами! /493/,—

пише Шевченко в поезії "Лічу в неволі дні і ночі..."

А якщо це бажання не здійсниться, то хотів би, щоб хоч його "сльози"-твори долинули до України. Тоді йому легше буде спати вічним сном у далекій землі. Та все ж таки надія побачити Україну рятує поета від думки : "Жити не хочеться на світі" в цитованому вже вірші "Лічу в неволі дні і ночі":

Ось для чого мушу
Жити на світі, волочити
В неволі кайдани !
Може ще я подивлюся
На мою Україну./493/

Шевченків образ України – водночас і глибоко ліричний, і соціально – викривальний (щодо тогочасного ладу), образ історично конкретний (там, де поет малює картини життя, соціальні обставини, як, наприклад, у автобіографічних поезіях, або народні характери, як у варіаціях на народнопісенні мотиви) і разом з тим гранично узагальнений (особливо там, де поет виливає свої почуття до батьківщини). Власне, це образ її народу в його сучасному і минулому.

Заслання, примусова розлука з рідним краєм, безперечно, загострили патріотичні почуття поета. Ностальгією, спогадами про Україну, роздумами про долю її народу пройнята більшість ліричних творів цього періоду. Не випадково слово "Україна"—одне з найчастіш вживаних в його тогочасній поезії. Як не випадково й те, що саме в ті роки написано такі шедеври патріотичної лірики, як "Мені однаково, чи буду", "Чи ми ще зійдемося знову?", "Сон" ("Гори мої високії"), де почуття саможертвної любові до батьківщини висловлено з такою силою пристрасті, що до них важко підшукати аналогії і в ранішій творчості Шевченка, і у світовій поезії. Пригадаймо хоч би рядки вірша "Сон":

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого бога,
За неї душу погублю!/355/

Поезія була для Шевченка тими ліками, якими він намагався хоч як угамувати тугу за рідним краєм, творячи в своїй поетичній уяві дорогий йому образ України, її сіл, її зелених ланів, степів з могилами, її народу:

І ніби сам перелечу
Хоч на годину на Вкраїну,
На неї гляну, подивлюсь,
І, мов добро кому зроблю,
Так любо серце одпочине.

Після повернення з заслання в 1857 році з'являється Шевченкова поема ?Неофіти?. Любов творить—ненависть руйнує. Щоб ворога полюбити, треба йому простити його гріхи, треба забути кривду, яку він нам заподіяв. Поет навчився цієї високої штуки, цього мистецтва над мистецтвами у важкій школі життя, в довгій перебуванні на розмовах з самим собою. Очистився, став сущим християнином. До того й нас заохочує в поемі ?Неофіти?. Правдиве щастя не дістається дешевою ціною, за нього треба заплатити інколи власною кров'ю, цілим своїм життям. Народ український дорого заплатив за своє майбутнє щастя, а тепер, коли воно наближається (надія на нового царя і на скасування кріпацтва), хай же він стане того щастя гідним. Хай не допускає до свого серця поганських почувань помсти. Будьмо, мов той Алкід, що товаришам своїм велів молитися за брата лютого, вірмо, що вже зачалися внучата, які без крові проженуть погані полчища насилля.

Жертва, велика жертва, приводить до великого добра, до тієї правди, яку поет ототожнює з братолюб'єм і волею. Треба бути християнами, але не казенними, не фарисеями, а сущими послідовниками Христа.

Треба на торжища й у чертоги нести проповідь любові, всепрощення, братання. Такий глибокоідейний зміст робить ?Неофітів? твором загальнолюдським, а в українській літературі дає йому виняткове, передове місце.

Незважаючи на гарне петербурзьке товариство, рвався Шевченко на Україну, між бідний рідний народ, тужив за українською природою і нарікав у листах на повітря над Невою, у якому можна задихнутися. В червні 1859 р. Тарас Шевченко втретє поїхав на Україну. Зустріч з сестрою Яриною змалював Тарас у вірші ?Сестри?. У Переяславі обвіяли поета спомини про Хмельниччину й Переяславський договір, і він написав вірш, у якому докоряє Богданові Хмельницькому за його політику. Вірш "Якби та ти, Богдане п'яний? витриманий у дуже різкому тоні.

Після повернення в Петербург була написана поема з біблійного життя "Марія?. Поет пише ? Марію ? як молитву за братів-кріпаків, щоб вони щасливо діждали скорого визволення. ?Марія? була причиною переслідувань творів Шевченка як богохульного поета. Але хто знає Шевченкову любов до поневоленого селянства, той розуміє, що

поет щиро, а не богохульно молився.

Наприкінці 1860 р. в Петербурзі з'явився "Буквар" для народних шкіл. Шевченко вирішив прикласти свою руку до просвітньої роботи для широких верств. З педагогічного боку, як підручник для неграмотних, праця Шевченка не має великої вартості, але добір творів вказує на велике розуміння нашої народної душі.

Братолюбіє, справедливість, віра у перемогу добра, охота до праці для добра ближнього пробиваються з кожного твору. З релігійним змістом "Букваря" гармонізує світський. Є тут дві найкращі з ідейного погляду українські думи: "Про пирятинського поповича Олексія" і "Про Марусю-попівну Богуславку". У першій—фарисейське лицемірство стає причиною кари Божої, а щире каяття – причиною ласки. У другій—лакомство нещасне веде українську душу в неволю і віддаляє її від ясних зір і тихих вод, від краю веселого й миру хрещеного. У доборі приказок—цей самий принцип: "Брехнею увесь світ пройде, та назад не вернешся?", "Застав дурного Богу молитися, то він і лоб поб'є?".

Але з "Букварем" не поталанило Шевченкові. Замовлень не було. Митрополит і єпископи неприхильно поставилися до цього діла. "Замість принести відразу, останнє діло для народу принесло поетові тільки розчарування. Ще в останніх днях життя доводилося йому з прикрістю дивитися на те, як його "Буквар" купами заповнював хату".⁷

Висновки

Не дочекався Шевченко царського маніфесту про звільнення народу від кріпацтва. У віршах помітне хвилювання з цієї причини. Уряд неначе навмисно гаявся з оповіщенням маніфесту, щоб не почув його той, хто можна сказати, життя своє за нього поклав. Судилося йому, як Мойсееві, здалека тільки бачити обітовану землю.

Жив Тарас 47 років. З того 24 був кріпаком, 9 – вільним, 10 карався на засланні, а решту провів під поліційним наглядом. Працював тяжко, страждав важко, щастя зазнав мало. Що любив, чого бажав, до чого рвався душею – завжди втіало від нього.

Навіть слова, велика світова слава, осінила ім'я Шевченка щойно по смерті. Посмертна доля Тараса Шевченка так само незвичайна і ні з чим незрівнянна, як і його життя. Мало хто і з великих людей був за життя такий легендарно славний, такий любий своїм народом—і водночас такий гнаний його ворогами; рідко кому випадало стільки страждань і рідко хто, так багато віддавши людям, так мало від них дістав; рідко кому доля ставила стільки перепон і так люто переслідувала, здавалося, все роблячи для того, щоб він не став тим, ким усе-таки став. Та ось він помер, і минали роки, і світ жив без нього, а любові й ненависті до нього не зменшилося, вони наростали обидві однаковою мірою; і його ім'я, його поезія, його могила, його пам'ять ставали предметом такої боротьби, таких поклонінь і поруг, таких осягнень і фальсифікацій, що якусь аналогію знайти нелегко.

Боротьба за Шевченка тривала дуже довго, була гострою, тому що це—боротьба за душу українського народу.

Нині Україна самостверджується для себе і для світу під знаком Шевченка, під

знаком Шевченка наш народ повертає собі національну самосвідомість і гідність, хоче, як сказав Янка Купала, "людьми бути?". А Шевченків ідеал—Україна великої сім'ї, ?вольної, нової?. Україна без зла. Не було в ньому ні краплини національної зарозумілості чи упередженості проти інших народів, і Україну він любив, за Україну стояв, за Україну себе віддав не тому, що хотів би її підняти над іншими народами, а тому, що хотів бачити її рівною з іншими в сім'ї світовій.

Шевченко належить не тільки Україні, а всьому людству, хоч кожне його слово—про Україну. Тут відбувається часте в історії літератури перетворення: поезія, народжена злобою дня, живе вічно, поезія, зміст і характер якої безпосередньо національні, поєднуючись із світовими змаганнями, набуває загальнолюдського значення, виростає до загальнолюдських масштабів.

Загальнолюдське значення поезії Шевченка не лише в тому, що він, як і кожний геній, збагатив духовний баланс людства, світ його ідей і почуттів, зробивши надбанням інших народів те, що пережив, передумав і зазнав народ український і чого він досягнув у царстві духу.

Загальнолюдське значення поезії Шевченка і в тому, що вона самому українському народові дала розуміння його долі, потреб і завдань перед обличчям майбутнього—з погляду загальнолюдської історії та боротьби, загальнолюдських завоювань розуму і духу; з висоти найпередовіших ідеалів і уявлень свого часу. Давши людству краще з українського, він водночас дав Україні краще із усього людського—в самому рівні та якості своєї думки, свого слова.

Поезія Тараса Шевченка давно стала нетлінною і важливою частиною духовного ества українського народу. Шевченко для нас—це не тільки те, що вивчають, а й те, чим живуть, з чого черпають сили й надії. А те, що його досі світ знає менше, ніж інших великих поетів, пояснюється тим, що й саму Україну, яка тепер виборсується з руїн Російської імперії, світ тільки почав пізнавати.

А ми повинні пам'ятати заповіді, які посилав у глибини майбутнього великий Шевченко. Серед цих заповітів перший і останній –

Свою Україну любить,
Любить її... во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа молить./337/

Примітки:

1—Костомаров М.І. Спомини про Шевченка// Шевченко Т.Г. Кобзар.—Прага, 1876.—С.95.

2—Куліш П. Спогади про Шевченка.—К.—1930.—С.56.

3—Шевченко Т.Г. Кобзар.—К.—1987.—С.48 (Далі, посилаючись на це видання, у тексті зазначатиму лише сторінку).

4—Єфремов С. Історія українського письменства.—К.—1989.—С.233.

5—Белецкий А.И. Мировое значение творчества Тараса Шевченко//Тарас Шевченко.—М.—1962.—С.23.

6—Полін Бентлі. Український поет свободи//Світова велич Шевченка.—К.—1964.—Т.3—С.97.

7—Щурат В. Шевченків "Буквар"/Неділя.—1911.—С.11.

Список використаної літератури :

1. Бондар М. Образ України в поезії Т.Г.Шевченка//Вісник АН України.—№6.—1993.—С.56-60.

2. Дзюба І.М. У всякого своя доля: Літ-критичний нарис.— К., 1989.—261с.

3. Донцов Дмитро. Вогонь з Холодного Яру.// Дивослово.— №3.—1994.— С. 3-12.

4. Жмуріна О.І. Образ Батьківщини у творчості Т.Шевченка і О.Пушкіна//Т.Шевченко і загальнолюдські ідеали. Тези доповідей та повідомлень на обласній міжвузівській науково-теретичній конференції, присвяченій 175-річчю від дня народження, що відбулася 19-21 квітня 1989р.—м.Одеса.—1989.—С.55-56

5. Івакін Ю. Поезія Шевченка періоду заслання.— К., 1984.— 236 с.

6. Кирилюк Є. Войовничий характер Шевченківського реалізму// 3б. праць XV наук. Шевченківської конференції.—Одеса, 1968.—С.5—23

7. Коцюбинська М.Х. Етюди про поетику Шевченка.— К., 1990, 270 с.

8. Лепкий Богдан. Про життя і твори Тараса Шевченка.— К.— 1994.—125 с.

9. Маланюк Євген. Три літа// Дивослово.— №3,— 1993.— С.8-11.

10. Мойсеїв І. Національний ідеал: ідеалізм і прагматизм// Слово і час.—№9.—1995.—С. 105-115.

11. Мушкетик Ю.Вічно з нами//Голос України.—№39.—1993.—С.12.

12. Неділько Г.Я. Тарас Шевченко: життя і творчість.-К.—1988.— 245 с.

13. Носань С.Л. Геній правди (до 175-річчя від дня народження)/— К.: Література і мистецтво, 1989.—С96.

14. Павлів І. Поема - містерія ?Великий льох? Тараса Шевченка.// Слово і час.— №1.—1991.—С.25-35.

15. Пільчук І.І. Народнопоетична основа образу України в ліриці Шевченка//3б.праць ювілейної десятої наукової Шевченківської конференції.—Канів,1961.—С.120-134.

16. Прицак О.Й. Шевченко—пророк (АН України).— К.— 1993.—С.56.

17. Смілянська В.Л. Біографічна Шевченкіана.— К.— 1984.— 245 с.

18. Чамата Н.П. Поетика контрасту в поезії Т.Шевченка// Рад. літературознавство.—№3.—1976.—С.19-64

19. Чамата Н.П. Розрита могила.// Слово і час.— №3.— 1991.— С. 8-15.

20. Шагінян М. Тарас Шевченко.— К., 1970.— 256с.

21. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів у 12 томах.— Т.1—2.— К.—1989.

22. Шевченко Т.Г. Кобзар.—К.—1987.—503с.

ЗМІСТ

1. Титульна сторінка.

2. Вступ. С.2—10.

3. Розділ І. УКРАЇНА ЯК ІСТОРИЧНИЙ МОМЕНТ У ТВОРЧОСТІ КОБЗАРЯ. С.11—32.

4. Розділ II. УКРАЇНА ЯК ПРЕДМЕТ ЛІРИЧНОГО ПЕРЕЖИВАННЯ ПОЕТА. С.33—46.
5. Висновки. С.47—50.
6. Примітки. С.51.
7. Список використаної літератури. С.52-53
8. Зміст. С.54.

1

53